

Bireyin İnşası: Kişilik, Kuramlar ve Ölçüm Yaklaşımları

Sevda Demir¹

“İnsanın en ayırt edici özelliği onun bireyselliğidir. Onun gibi bir kişi dünyaya asla gelmemiştir ve bir daha gelmeyecektir.”

Gordon Allport

Özet

Kişilik, bireyin düşünce, duygu ve davranış örüntülerini belirleyen ve onu başkalarından farklı kılan tutarlı özellikler bütünüdür. Kişilik, bireyin çevresiyle nasıl etkileşim kurduğunu ve yaşamını nasıl yönlendirdiğini şekillendirir. Bu nedenle bireysel ve toplumsal uyum açısından büyük önem taşır. Bu kitap bölümü, kişiliği oluşturan temel faktörler ve bu kavrama dair kuramsal yaklaşımları ele almaktadır. Kişiliği belirleyen biyolojik, ailesel, sosyo-kültürel ve coğrafi-fiziki unsurlar detaylı şekilde incelenmektedir. Psikoanalitik, ayırıcı özellikler, hümanist, bilişsel, biyolojik ve davranış/sosyal öğrenme kuramları çerçevesinde kişiliğin teorik altyapısı açıklanmaktadır. Ayrıca, normal dışı davranışlar kapsamında dissosiyatif bozukluklar, duygu durum bozuklukları ve kişilik bozuklukları gibi konulara değinilmekte; bu tür davranışların değerlendirilmesi için kullanılan psikolojik ölçütler tartışılmaktadır. Bölümde, kişiliğin ölçümünde yaygın kullanılan Cattell 16PF Kişilik Ölçeği, Beş Faktör Kişilik Ölçeği, Myers-Briggs Kişilik Ölçeği ve Hacettepe Kişilik Envanteri tanıtılmaktadır.

1. Giriş

20. yüzyılın başlarında kişilik kavramına yönelik araştırmalar başlamış ve psikologlar tarafından insan kişiliğine dair farklı varsayımlar üzerine kurulu birçok kişilik kuramları geliştirilmiştir. İnsanın tıpkı bedenlen birbirinden farklı olduğu gibi psikolojik olarak da birbirinden farklı olduğu defalarca

1 Dr. Öğr. Üyesi., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, sevdademir@osmaniye.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1172-973X

vurgulanmıştır. Bu durum yaşanan olaylarda ve sonrasında insanların sergiledikleri tepkilerin gözlemlenmesiyle daha iyi anlaşılabilir.

18 Ağustos 2019 tarihinde bir anne, kızının gözleri önünde eski eşi tarafından canice katledilmiştir. Nisan ve Tunceli (2020) “Kadına yönelik şiddet olgusunun haberlerde sunumu: Emine Bulut Örneği” başlıklı çalışmalarında kadına yönelik şiddetin medya yansımalarını irdelemek için 22 ulusal gazeteyi analizine tabi tutmuşlardır.

22 Ağustos’tan itibaren birçok gazete bu dehşet verici olayı manşetlere taşımıştır. Manşetlerde ön planda tutulan iki cümle tüm insanların adeta yüreğine kazınmıştır. Bu cümleler eski eşi tarafından katledilen Emine Bulut’un “Ölmek istemiyorum” cümlesi ile küçük kızın “Anne lütfen ölme!” feryadıdır. Olay haber bültenlerinde verildiğinde tüm insanlarda benzer duygular yaratmıştır. Acı ve öfke. İlerleyen saatlerde olay hakkında detaylar bültenlere yansıkça insanlardaki ortak duygular farklılaşmaya başlamıştır. Olay günü Emine Bulut ve kızı sokakta yani kalabalığın olduğu bir ortamdadır. Olayın gerçekleşme ihtimali söz konusuyken çevredeki insanlar tarafından herhangi bir müdahalede bulunul(a)mamıştır. Ayrıca olayın gerçekleşmesinin ardından Emine Bulut hâlâ hayattadır ve yardım istemektedir. Olayın şokunu atlatan insanlar gerek sosyal medya üzerinden gerekse diğer kanallardan katil eski eşe kin ve öfke dolu cümleler kurarken, aynı zamanda Emine Bulut gibi birçok kadın cinayetine neden olduğunu düşündükleri sistemi eleştirme yoluna gitmişlerdir. Bir diğer eleştiri de olay anında ambulansı aramak ya da küçük kız ve annesine yardım etmek yerine cep telefonu vasıtasıyla olayı görüntüleyen ve paylaşımlara gelmiştir. Çoğu kesim paylaşılan video ve resimlerin sansürlenirse dahi gelecekte küçük kız için büyük bir yıkım olabileceğini savunarak, görüntüleri paylaşanları vicdansızlıkla suçlamışlardır. Kimi kesim ise hiç çekinmeden görüntüleri sürekli manşetten veren gazeteleri, gazetecilik meslek etiği üzerinden eleştirmişlerdir. Gerekece olarak da gerek şiddet olaylarının gerekse de toplum huzur ve ahlâkını olumsuz yönde etkileyen olayların sürekli medyada yer verilmesinin şiddet ya da diğer olumsuz durumların yok edilmesine değil, aksine bu olayların meşrulaştırılmasına zemin hazırladığı gösterilmiştir. Farklı bir kesim ise bu tarz olayların medyada yer almasının ibret alınması bakımından doğru bir hareket olduğunu savunmuştur. Emine Bulut cinayeti üzerinden gösterilen tepkiler, böylesine trajik bir duruma şahit olmuş bireylerin verebileceği doğal tepkiler olarak görülebilir. İlk aşamada haberin bireyler üzerinde yarattığı şok bireysel farklılıkları geri plana itmiştir. Fakat yaşanan şok durumundan çıkıldığında her bireyin durumla ilgili farklı bakış açısı ve olayın yarattığı farklı duygusal etkiler gün yüzüne çıkmıştır. Hatta bu trajik olay sonrasında yaşanan diğer kadın cinayetlerine karşı bireylerin

farklı tepkiler verdiği de rahatlıkla gözlemlenebilir. Yaşanan şok, ilk olaydan edinilen deneyimle daha kısa sürmekte, bu nedenle bireyin olaya yönelik değerlendirme ve paylaşımları daha hızlı olmaktadır. Çünkü birey mevcut olan durumu daha önce deneyimlemiştir. Burger (2016:31)'ın ifade ettiği gibi hiç kimse her durumda aynı şekilde bir tavır sergilemez.

İslam inancına göre her çocuk temiz ve günahsız olarak dünyaya gelir. Yüce Allah tarafından bahşedilen iyile kötüyü ayırt edebilme kabiliyeti sayesinde iyiliği tercih ederek içinde yer aldığı çevrede bu halini koruyabilecektir. Paylaşılan trajik olayda da fitrat üzere doğan bir insanın davranışlarının, inancının ve yaşam tarzının çevrenin etkisiyle nasıl şekillendiği gözlemlenebilir.

Bu bölümde Güney (2018:184)'in, *bireyi farklı kılan özellikler, inançlar ve davranışların yansımaları* olarak tanımladığı kişilik kavramı, kişiliği belirleyen faktörler, kişilik kuramları, normal dışı davranışlar ve kişiliğin belirlenmesinde kullanılan dört farklı kişilik ölçeği ele alınmıştır.

2. Kişilik Kavramı

Allport (1961:29) kişilik kavramını, bireyin düşünce ve davranışını belirleyen dinamik bir olgu şeklinde tanımlamıştır. McShane ve Von Glinow (2016:29) kişilik kavramını bir bireyi diğerlerinden ayıran ya da onlarla olan benzerliğini ortaya koyan nitelikler bütünü olarak tanımlarken; Gerrig ve Zimbardo (2015:407) ise kişiliği, farklı durum ve zamanlarda bireyi diğer bireylerden ayıran davranışlarını etkileyen psikolojik ve karmaşık nitelikler bütünü olarak ifade etmişlerdir.

Kişilik, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (TDK, 2022) “Bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerin bütünü, şahsiyet” şeklinde tanımlanmıştır. Geniş anlamıyla kişilik, içsel kaynaklardan filizlenen, bireyin davranışlarına hâkim olan, biyolojik yapının yanında tecrübeyle öğrenilenleri içeren, algılama, düşünme, öğrenme, başa çıkma davranış örüntüleri şeklinde ifade edilebilir (Aslan, 2008:7). Her insan farklı kişilik yapısına sahiptir. Öyle ki kişilik, bireyin bilinen ve bilinmeyen tarafları ile dışa yansıtılan ve yansıtılmayan niteliklerinden oluşmaktadır. Bu yönüyle kişiliğin oluşumu ve gelişimi genel olarak iki temel unsur üzerinde toplanmaktadır. Bunlardan ilki bireyin yaratılış itibarıyla sahip olduğu kalıtsal özellikler yani *mizaç*, ikincisi ise bireyin hayatı boyunca sahip olduğu deneyimlerin sonucunda elde ettiği özellikleri yani *karakteridir* (Ceylan, 2019:54-55).

Mizaç: Kimi zaman kişilik kavramı ile karıştırılan mizaç Allport (1961:34)'un çalışmasında değindiği gibi “davranışsal eğilimler olarak, bireyin kendine özgü duygusal doğaya sahip olma olgusudur”. İnsan

mizacının temel kaynağı beden kimyasıdır, kolay kolay değişmez özelliğindedir. Tez canlılık, neşeli olmak, çabuk sinirlenme, soğukkanlılık gibi özellikler bireyden bireye nicelik ve nitelik olarak farklılık göstermektedir (Katipoğlu, 2012:343). Bir mizaç modeli *duygusallık, etkinlik* ve *sosyallik* olmak üzere üç mizaç boyutunu tanımlamaktadır. Araştırmacılara göre mizaç büyük oranda kalıtsaldır. Söz konusu kalıtsal eğilimler zaman içinde edinilen deneyimlerle zenginleşmekte ve yetişkin kişilik özelliklerini oluşturmaktadır (Burger, 2016:378).

Karakter: Günlük yaşamda kişilik kavramı ile karakter kavramı birbirinin yerine kullanılsa da anlamca farklı olduğu aşikârdır. Karakter, doğuştan ya da kalıtsal olarak aktarılan bir şey değildir. Karakter, içinde bulunulan çevreden etkilenecek sonradan kazanılan özellikler bütünüdür (Adler, 2000:171). Allport (1955) karakter kavramını, bireyin içinde bulunduğu çevrede geçerli olan, değer yargılarına ve ahlâk kurallarına uyma biçimi (Ceylan, 2019:55) şeklinde tanımlamıştır. Diğer bir ifade ile karakter, ailede başlayıp, okul, çevre gibi ortamlarda biçimlenmeye ve şekillenmeye başlayan özellikler toplamıdır. Bireyin doğumundan itibaren üyesi olduğu çevrenin gelenek ve adetleri bireyin kişiliğini oluşturmaya başlar. Bireyin kendini ifade etmeye başlamasıyla da toplumun bir parçası olur. Yetişkinliğe ulaştığında ise üstlendiği roller ile artık o kültürün inançları, alışkanlıkları gibi unsurlar bireyin inanç ve alışkanlıkları halini alır (Turan, 2009:82). Fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak birbirinden farklı olan bireylerin, olayları ve olguları da farklı şekilde yorumlaması kişiliğin temelini oluşturmaktadır (Durna, 2005:275).

Özetle kişilik, mizacın, doğuştan gelen (zekâ, cinsiyet, genetik yapı, biyolojik özellikler vb.) ve dış/çevresel (aile, eğitim, sosyal çevre, kültür, inanç vb) faktörlerle etkileşimi sonucu oluşan eylemsel, duygusal ve bilişsel işleyiş ve görünümün tamamı (Acarkan, 2017:49) olarak ifade edilmektedir.

2.1. Kişiliği Belirleyen Faktörler

Şüphesiz kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde birçok faktör etkilidir. Örneğin, bireyin ebeveynlerinden aktarılan genler, içinde büyüdüğü ailenin özellikleri, hayatını sürdürdüğü çevrenin coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısı, teknoloji gibi unsurlara ek olarak bireyin hayatının belirli dönemlerinde gerek bizzat kendi başından geçen olumlu ya da olumsuz kritik olaylar gerekse de doğrudan olayın muhatabı kendisi olmamasına rağmen toplum içinde meydana gelen trajik olaylar (savaşlar, Covid19 gibi salgın hastalıklar, kazalar, cinayetler vb.) kişiliğin gelişiminde az ya da çok paya sahip olmaktadır. Kişiliği belirleyen faktörler bu bölümde; biyolojik, ailesel, sosyo-kültürel ve coğrafi faktörler olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır.

2.1.1. Biyolojik (Kalıtsal) Faktörler

Kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde kalıtsal faktörler mi yoksa çevresel faktörlerin mi etkili olduğu uzun süre tartışılmıştır. Ancak literatür irdelendiğinde hem kalıtsal hem de çevresel faktörlerin kişilik oluşumunda etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, kişilik oluşumunda kalıtımın etkisini anlamak için tek yumurta ikizleri incelenmiştir. Tek yumurta ikizi olup da farklı yerlerde farklı aileler tarafından yetiştirilen ikizlerin 40 yıl sonra davranışlarında ve bazı konulardaki aşırı benzerlikleri kalıtımın kişilik üzerinde belli bir etkisinin olduğunu kanıtlamıştır. Farklı çevrede yetişmiş olan ikizlerin aynı renk ve model araba tercih ettikleri, aynı yoğunlukta aynı marka sigara tükettikleri tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda genetiğin, ikizlerin kişilik benzerliklerinin yaklaşık %50 sini, mesleki ve özel ilgi alanları tercihinde ise %30'dan fazlasını etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır (Robbins ve Judge, 2012:135-136). Bu durum kişilik gelişiminde, doğuştan anne babalardan çocuklara aktarılan özelliklerin önemli olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2016:9).

2.1.2. Ailesel Faktörler

Kişiliğin biçimlenmesinde en önemli faktörlerden biri ailedir. Sevgi ve ilgi ile anne babalar çocuğun kendilik değerini yükseltirler ve kendisine güvenmesini sağlarlar (Morgan, 2009:297). Anne babanın kişilik özellikleri çocuğun yetişkinlik dönemindeki kişilik özelliklerinin en önemli belirleyicisi olmaktadır. Ailenin ekonomik gücü, ebeveynlerin eğitim seviyeleri, ailenin yapısı ve büyüklüğü kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde büyük role sahiptir.

Ebu Hüreyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre, Hadis-i şerifte “Her doğan çocuk fitrat (İslam) üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.” (Erdem, 2013) ifadesi yer almaktadır. Çocuğun doğuştan sahip olduğu, kalbinde mevcut olan inanma ve bir yaratıcıya bağlanma duygusu ebeveynlerin inancına göre şekillenmektedir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları, onların nasıl bir kişiliğe sahip olacağına belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çoğu araştırma göstermektedir ki, bireyin hayatındaki en önemli kişiler, anne/babasıdır ve bu nedenle anne/babayla oluşturulan pozitif bir ilişki bireyin çocukluk ve yetişkinlik ruh sağlığında belirleyici bir unsurdur (Özdemir vd., 2012:568). Anne babaların çocuklarına karşı sergiledikleri tutumlar; demokratik anne baba tutumu, koruyucu anne baba tutumu ve otoriter anne baba tutumu olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre (Sezer, 2010: 3-4):

- **Demokratik anne baba tutumunda**, anne baba davranışı birbiriyle uyumlu, tutarlı ve güven vericidir. Demokratik anne baba tutumunu benimseyen anne baba, çocuğunu hem denetler hem de onların ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak tanır. Bu nedenle çocukların kişilik gelişimi için en uygun görülen tutum olduğu söylenebilir.
- **Koruyucu anne baba tutumunda** anne baba hemen hemen her konuda gereğinden fazla müdahaleci olur. Çocuğun kendine yeterli hale gelmesi ve kendisine güven duymayı öğrenmesi engellenir. Başka bir deyişle, anne baba aşırı korumacı ve denetleyicidir. Çocuğun yapabileceği çoğu şey anne baba tarafından yapılır. Sonuç olarak çocuğun yaşayarak öğrenmesinin önüne geçilmiş olur.
- Son olarak **otoriter anne baba tutumunda**, anne baba çocuğun gelişim sürecini, kişilik özelliklerini ve isteklerini dikkate almaksızın, kendi uygun gördüğü gibi davranmasını bekler. Cezalandırmanın sıklıkla uygulandığı bir ortamda yetişen çocuk, duygu ve düşüncelerini açıkça ifade edemez. Araştırmalar, otoriter tutumun çocuklarda bağımsız kişilik gelişimini engellediği, özellikle erkek çocuklarda saldırganlık düzeyini arttırdığı, benlik saygısı düzeyini azalttığını göstermiştir.

2.1.3. Sosyo-Kültürel Faktörler

Bireyin beslenmesine, giyinmesine, yaşantısına etki eden kültür, şüphesiz bireyin kişiliği üzerinde de etkili olmaktadır (Erdoğan, 1994: 242). Öyle ki, kültür bir fikirler sistemi iken, kişilik ise bu fikirler sisteminin taşıyıcısı durumundadır (Engin, 1990: 172). Bu anlamda kültür, bireyin çocukluktan yetişkinliğe kadar yaşam biçimine, aile ve sosyal çevresiyle olan ilişkilerine ve alışkanlıklarına yansiyarak bireyin davranışlarını şekillendirmektedir.

Rogers'a göre birey, doğuştan mutluluğu, iyiyi ve doğruyu arar. Dolayısıyla birey kendi potansiyelini geliştirme gayreti gösteren bir yapıdadır (Turan, 2009: 67). Birey ilk dâhil olduğu ailesinin dışında yaşamı boyunca okulda arkadaş grubu, spordaki arkadaş grubu, çalışma hayatındaki iş arkadaşı grubu gibi birçok gruba dâhil olur. Bireyin bu gruplar sayesinde edindiği tecrübeler kişiliğin oluşumunda ve gelişmesinde etkili olmaktadır (Hellriegel vd., 1992:79). Kişiler söz konusu sosyal gruplar içerisinde, fiziksel özelliklerinin yanında davranışsal özelliklerinden yola çıkılarak sakin, iddialı, sabırlı, neşeli, rekabetçi, vurdumduymaz, canlı, mutsuz gibi sıfatlarla tasvir edilmeye çalışılır. Söz konusu bu sıfatlarla bireyin davranışsal özellikleri betimlenir.

2.1.4. Coğrafi ve Fiziki Faktörler

Bireyin içinde doğup büyüdüğü coğrafi çevre kişiliğin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Öyle ki bireyin büyüdüğü coğrafyanın iklim koşulları, fiziksel yapısı gibi unsurlar, bireyin yaşam tarzına, dolayısıyla da kişiliğine yansımaktadır (Taşdemir vd., 2016:422).

Her bölgenin kendine has örf ve adetleri bulunmaktadır. Bireyin içinde yer aldığı toplumun az gelişmiş/gelişmiş, göçebe/yerleşik olması gibi unsurlar bireyin kişilik gelişimini etkilemektedir. Coğrafi olarak daha soğuk bölgelerde yaşayan bireylerin cesaretli, sabırlı, sert ve sakin bir karaktere sahip olması beklenirken; sıcak bölgelerde yaşayan bireylerin öfkeli, saldırgan, heyecanlı, aceleci bir karakterde olması beklenmektedir.

2.2. Kişilik Kuramları

Kişilik çalışma alanını birçok kuramcı farklı açılardan ele almıştır. Bazı araştırmacılar kişiliğin gelişiminde kalıtsal faktörlere ve erken çocukluk dönemi deneyimlerine dikkat çekerken; bazı araştırmacılar ise çevresel faktörlere dikkat çekmişlerdir (Schiffman ve Kanuk, 2004:120). Kişilik kavramına yönelik ortaya atılmış kuramları; psikoanalitik kuram, ayırıcı özellikler kuramı, biyolojik yaklaşım, hümanist yaklaşım, davranışsal yaklaşım ve bilişsel yaklaşım olarak altı başlıkta incelemek mümkündür. Her bir kuram, davranıştaki bireysel farklılıkları ortaya koymak için değişik bir noktayı temel almaktadır (Burger, 2016: 40).

2.2.1. Psikoanalitik Kuram

Kişiliğin doğası üzerine bilinen ilk kişilik kuramcısı, psikoanalitik kuramın öncüsü 19. yüzyılda psikiyatrik sorunlar ve bilinçdışı dürtülerle ilgili yaptığı çalışmalarla Sigmund Freud'tur. Freud, bireyin anlaşılması için zihnin bilinçaltı yapı ve içeriğinin anlaşılması gerektiğini savunmuştur (Cengiz, 2019:115). Psikoanalitik kuram çerçevesinde Sigmund Freud'un çalışmalarından yola çıkarak Alfreed Adler, Carl Gustav Jung, Erik Erikson, Karen Horney gibi isimler de çalışma yapmışlardır.

Freud, kişiliğin gelişimini, bireyin bebeklik ve çocukluk yıllarına bağlayarak, kişiliği "*id, ego, süperego*"nun birleşiminden oluştuğunu belirtmiştir.

Freud'a göre **id**, organizmayı harekete geçiren enerjyi sağlar. Koşulları ve ortamı dikkate almaksızın temel arzuların hemen karşılanmasını ister. **Ego** ise id'i dengeleyen, onu kontrol altında tutmaya çalışan kısımdır. **İd**, "*hemen şimdi istiyorum*" derken; **ego**, "*koşullar uygunsa sana istediğini verebilirim*" der.

Ahlâki tutumları yok denecek kadar az olan ego'nun temel amacı id'e hizmet etmektir. **Süper ego** (üst benlik) ise, kişiliği ahlâki açıdan kontrol altında tutmaya çalışan kısımdır. Yani, id'in istek ve arzularının yerine getirilebilmesi için öncelikle ahlâki unsurlara ve kurallara uygunluğun gözetilmesi gerektiğini ego'ya ileten kısımdır. İd ve ego gibi büyük kısmı bilinçaltında bulunan süper ego, bireyin davranışlarını toplumun ahlâki değerlerine göre süzgeçten geçirerek “bu yaptığın yanlış, utan kendinden” ya da “bu yaptığın doğru, aferin sana” mesajlarını iletir (Cüceloğlu, 2007:408). Özetle, Freud'a göre vicdan, bireysel ve toplumsal yönüyle süperego'yu tasvir eder. Süperego, bireyi ahlâka ve toplum kurallarına uygun davranışlar sergilemeye yönlendirirken, olumsuz davranışlardan uzaklaştırmaya çabalar. Söz konusu bu davranış standartları çocuğun sosyalleşmesinde başlıca rol oynayan bireylerden gelir. Ayrıca birey, çocukluğunda anne babasının kişiliğinin yanı sıra, onların bağlı olduğu kültürel değerlerin, gelenek ve göreneklerinin de etkisinde kalmaktadır (Güngör, 2000:57).

Freud'cu yaklaşıma yönelik eleştiriler, Freud'un görüşlerinin yeni olmadığı ve kuramın çoğu boyutunun test edilemediği, Freud'un kuramını geliştirirken taraflı veri kullandığı yönündedir. Ayrıca Freud'la çalışmış çok sayıdaki psikolog, onun psikolojik rahatsızlıkları incelerken toplumsal değil de içgüdüsel nedenler üzerinde durmasından ve insan doğasına dönük çizdiği (çocukluk çağında cinselliğin varlığına yönelik ifadesi, insanların bilinçdışı cinsel ve saldırgan dürtülerin egemenliği altında olduğu fikri) resimlerden rahatsız olmuşlardır (Burger, 2016:109).

Özetle, psikoanalitik kuramın öncüsü Freud, kişiliği tanımlarken, bilinç, bilinçaltı ve bilinç dışı kavramlarına vurgu yapmaktadır. İd (duyu ve haz ilkesi), ego (gerçekçi ve görünen benlik) ve süper ego (çevre ve toplumun kabul ve idealleri) kavramlarını ortaya koymakta ve bu üçü arasındaki denge arayışının kişiliğin oluşumunda güçlü bir etkiye sahip olduğunu varsaymaktadır (Acarkan, 2017:346).

2.2.2. Ayırıcı Özellikler Kuramı

İlk ayırıcı özellik kuramcısı olarak bilinen Gordon Allport, *birincil ve ikincil ayırıcı özellikler, bireyi grup kurallarına göre veya kendi içinde değerlendirme, işlevsel otonomi ve benlik* konuları açısından alana katkı sunarken; Henry Murray, *kişiliğin ana unsuru olarak psikolojik temelli gereksinimleri* işaret etmiştir. Raymond Cattell ise kişiliğin temelini belirlemek adına istatistiksel bir işlem olan faktör analizini kullanarak *insan kişiliğini oluşturan temel özellikleri* belirlemeye çalışmıştır (Burger, 2016:282).

Ayrırcı özellikler kuramına göre bireyin kişilik yapısı temel özelliklerinin bileşimidir. Bireyin temel özellikleri bilinirse, bireyin kişilik yapısı da öğrenilebilir (Cüceloğlu, 2007:416). Allport'a göre kişilik kendi içinde kendine has, kapalı bir sistemdir. Bu sistemde kişiler arası ilişkiler, kültür ve roller kişilik hakkında bilgi veren kaynaklardır. Ancak doğrudan rol oynayan unsurlar değildir (Yanbasta, 1996:206).

Ayrırcı özellik, bireyin belirli bir kişilik özelliğini ne derece gösterdiğine göre kişiyi sınıflandıran bir kişilik boyutudur. Ayrırcı özellik yaklaşımı iki temel varsayım üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki, *kişilik özelliklerinin zaman içinde değişmez olduğunun kabul edilmesidir*. Diğer bir ifadeyle bugün yüksek düzeyde sosyalleşme eğilimi gösteren bireyin sonraki ay ya da yıllarda aynı eğilimi sergileyeceği varsayılır. İkincisi ise, *kişilik özelliklerinin durumlara göre kararlılık gösterdiğinin kabul edilmesidir*. Bu varsayımlar saldırgan bir birey üzerinden örneklendirilmektedir. Saldırgan bir birey, futbol maçı seyredirken de aile içi tartışmalarda da normalden fazla saldırganlık eğilimi sergiler (Burger, 2016:235). Ayrırcı özellikler kuramı, davranışın altında yatan içsel mekanizmalara çok az vurgu yapar. Yani insanların davranış nedenlerini açıklamaktan çok; bireyin ayrırcı, süreklilik içeren, kararlı özelliklerinin belirlenmesi öncelik kabul edilmiştir (Acarkan, 2017:346).

Ayrırcı özellikler yaklaşımına yönelik eleştiriler daha çok yaklaşımın ne demek istediğine değil ne demediğine odaklanmaktadır. Ayrırcı özellik psikologları, insanları ayrırcı özellikler aracılığıyla tanımlamakta fakat söz konusu özelliklerin nasıl geliştiğini ve aşırı uçlarda puanlanan bireylerin nasıl değiştirileceği konusunda bilgi vermemektedir. Ayrırcı özellikler yaklaşımın sorunları belirtmekten öteye gidememesi yaklaşımın faydasını kısıtlamaktadır. Ayrıca bütün ayrırcı özellik kuramcıları, deneysel yöntem kullanmış ve özelliklerin belirlenmesiyle ilgilenmiştir (Burger, 2016:281-282).

2.2.3. Hümanist Yaklaşım

Hümanist yaklaşım, 1950-1960'lı yıllarda insan doğasını açıklamak amacıyla yaygın olarak kullanılan psikoanalitik ve davranışçı yaklaşımlarından duyulan memnuniyetsizliğe tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hümanist psikolojinin kökeni başta Carl Rogers ve Abraham Maslow gibi Amerikalı psikologların çalışmalarında yatmaktadır (Burger, 2016:458). Hümanist yaklaşım, kişiliğin temel belirleyici ögesinin insanın doğasında mevcut olan kendini gerçekleştirme arzusu olduğu görüşünü savunmaktadır. Benlik, kişiliğin merkezindedir ve kişilik, benliğin gelişimine bağlı olarak şekil alır (Acarkan, 2017:347). Bu konuda Abraham Maslow, insan doğasının sanıldığı

kadar kötü olmadığını, bireyin doğal eğilimlerine dair bilgi sahibi olundukça, nasıl daha iyi, daha mutlu, daha üretken ve daha yetenekli olunabileceğinin öğrenilmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır (Maslow, 2001:9-10).

Freud'un, insanı öğrenilmiş davranış ve düşünce kalıplarıyla şekillenen bir yapı ile tasvir eden davranışçı kuramına karşılık, hümanist yaklaşım, kişinin özgür irade, karar verme ve kendini gerçekleştirme ile var olma kavramlarına öncelik tanımıştır. Hümanist kişilik kuramına göre insanlar yapmak zorunda oldukları için değil yapmak istedikleri için bir şeyler yaparlar. Hümanist görüş, geçmiş deneyimlerin kişiliği ve davranışlarını etkilediğini fakat bu söz konusu deneyimlerin kişinin ne olabileceği konusunda belirleyici olmadığını vurgulamaktadır (Acarkan, 2017:371).

Maslow bütünsel dinamik kuramında iki temel güdüden bahsetmektedir. Bunlardan ilki gereksinim duyulan bir nesnenin yetersizliğinden duyulan eksiklik güdüsüyken, diğeri gelişim ihtiyaçlarıdır. Maslow, söz konusu eksiklik ve gelişim ihtiyaçlarını beş ana sınıfta (ihtiyaçlar hiyerarşisi) toplamıştır. Bunlar (Burger, 2016:429-435):

Fizyolojik gereksinimler: Açlık susuzluk, nefes almak gibi en temel fizyolojik gereksinimlerdir. Diğer gereksinimlere doğru ilerlemek için öncelikli olarak fizyolojik gereksinimlerin tatmin edilmesi gerekmektedir.

Güven gereksinimi: Fizyolojik gereksinimlerin karşılanmasıyla birlikte emniyet, istikrar, koruma, korku ve karmaşadan kurtulma gibi gereksinimleri içeren güven gereksinimi baskın hale gelmektedir. Bireyin geleceğe yönelik beklenti seviyesi çok düşük olduğunda (örneğin, politik ve toplumsal istikrar tehdidi ile karşı karşıya olduğunu hissettiğinde) güven gereksinimi daha baskın hale gelmektedir.

Ait olma ve sevgi gereksinimi: Maslow, iki tür sevgiden bahsetmektedir. İlki bireyin vermektense çok almak üzerine kurduğu bencil bir sevgi olarak nitelendirilen *yetersizlik sevgisidir*. İkincisi ise sahiplenici, bencil olmayan, yetersizlikten ziyade büyümeye dayanan bir sevgi olan *varlık sevgisidir*. Bu sevgi başka bir insanın varlığına ihtiyaç duyulan, zamanla büyüyen ve gelişen sevgidir.

Saygı gereksinimi: Ait olma ve sevgi gereksiniminin doyurulması bireyin dikkatini saygı gereksinimine yoğunlaştırmasına neden olur. Maslow, saygı gereksinimini iki başlık altında toplamaktadır. *Kendini yeterli ve başarılı algılama gereksinimi* ve *saygı duyulma gereksinimidir*.

Kendini gerçekleştirme gereksinimi: Maslow'a göre ihtiyaçlar hiyerarşisindeki diğer dört gereksinim karşılanırsa dahi yeni bir hoşnutsuzluk ve rahatsızlık başlayacaktır. Bu nedenle mutluluğun ve memnuniyetin gözle

görünür bütün kaynaklarına erişen bireyler, kendilerini gerçekleştirme çabası içerisinde gireceklerdir. Maslow, kendini gerçekleştirmiş insanların özelliklerini belirlemek için kendini gerçekleştirme konusunda önemli ilerlemeler göstermiş, sağlıklı bireyler üzerinde çalışmalarını yürütmüştür.

Maslow' un, biyografileri ve diğer yazılı kayıtları analiz ederek incelediği kendini gerçekleştirenler arasında, ünlü fizikçi Albert Einstein ve Amerikan iç savaşı sırasında kölelik karşıtı hareketin lideri olan Harriet Tubman yer almaktadır (Schultz ve Schultz, 2008: 313). Maslow'a göre, ihtiyaçlar hiyerarşisinin son basamağına erişmiş bireyler karşısındaki bireye yönelik değer biçmeyen, kınayıcı ve müdahaleci olmayan, yargılamayan bir tutum içerisindeyler. Bu nedenle karşısındaki bir araç olarak görme eğiliminde değildiler. Daha açık bir algıya ve karşısındaki daha iyi anlaşılmasına imkan veren, tutkusuz ve seçimsiz bir farkındalık içerisindeyler (Maslow, 2001:47-48). Psikolojik olarak olgunlaşmış, kendisinin ve toplumun beklentilerini cevaplamış, sevgi, ilgi, emniyet ve başarı gibi temel ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmış, herhangi bir eksiklik hissetmeyen bireyler tarafından yaşanan hâl olan doruk deneyimler (Arık, 1996:284), Maslow tarafından "*kişisel cennete ziyaret*" olarak tanımlanmıştır (Burger, 2016:439).

Maslow' un kişilik görüşü hümanist ve iyimserdir. Hastalıktan ziyade psikolojik sağlığa, durgunluktan ziyade büyümeye, zayıflıklardan ve sınırlamalardan ziyade erdemlere ve potansiyellere odaklanmıştır. Bireyin hayatını ve içinde bulunduğu toplumu şekillendirebilme yeteneğine dair güçlü bir güven duygusuna sahiptir. Öyle ki, olumsuz biyolojik ve yapısal faktörler karşısında dahi bireyin özgür iradesini şekillendirebilecek gücü olduğunu ve bireyin ihtiyaçlarını en iyi nasıl karşılayacağını ve potansiyelini nasıl gerçekleştireceğini seçme özgürlüğünün olduğunu savunmaktadır. Birey sahip olduğu güçle ya aktüelleşen bir benlik kazanır ya da o üstün başarı durumunu takip etmekten kaçınır. Dolayısıyla birey ulaştığı kişilik gelişim düzeyinden kendisi sorumludur (Schultz ve Schultz, 2008:314-315).

Ezcümle, Abraham Maslow insanı, sınırlı ve sınırsız, güçlü ve zayıf, çocuk ve yetişkin, yürekli ve korku dolu olarak tasvir etmektedir. İnsanın bir taraftan kusursuzluğu ararken öte yandan aradığı kusursuzluktan korkma ikilemi içinde çabaladığını vurgulamaktadır (Maslow, 2015:186). Ayrıca kişilik sorunlarının çoğunlukla bireyin aldığı psikolojik yaralardan, içsel doğasına yönelik olumsuz saldırılardan kaynaklandığını, bireyin sağlıklı kalabilmek için bu saldırılara karşı durmayı öğrenmesi gerektiğini, gelişim ve kendini gerçekleştirme için acı, kargaşa, keder ve üzüntü olmadan olmayacağını, gelişimin ancak acı ve kederlere karşı savunma stratejileri geliştirilerek sağlanabileceğini belirtmektedir (Maslow, 2001:12-13).

2.2.4. Bilişsel Yaklaşım

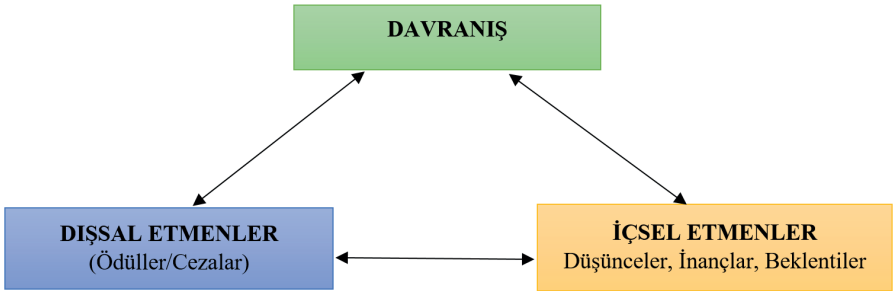
Bilişsel yaklaşımın öncüleri arasında Burrhus Frederic Skinner, Albert Bandura, Julian Rotter, Walter Mischel, George Kelly gibi isimler yer almaktadır (Feist vd., 2018:9-10). Bilişsel kişilik yaklaşımı, tutarlı davranış kalıplarını bireylerin bilgi işleme yöntemleriyle açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile bu yaklaşımın öncüleri, kişilik farklılıklarının büyük oranda bireylerin dünyayı yapılandırma biçimlerindeki farklılıklarından kaynaklandığını savunmaktadırlar (Burger, 2016:639).

Burrhus Frederic Skinner pekiştirme teorisinde, insanların genetik faktörlerden çok dışsal değişkenler tarafından şekillendirildiğini savunmaktadır. Ayrıca çocukluk deneyimleri sonraki deneyimlerden daha önemlidir. Çünkü bireyin temel davranışları çocuklukta oluşur. Fakat bu durum, davranışın yetişkinlikte değişmeyeceği anlamına gelmemektedir. Çocuklukta öğrenilenler değiştirilebilir ve her yaşta yeni davranış kalıpları kazanılabilir. Skinner, davranışın öğrenmeyle şekillendiğine inanmakta ve özellikle çocuklukta her bireyin farklı deneyimleri olduğundan, hiçbir iki insanın tam olarak aynı şekilde davranmayacağını savunmaktadır (Schultz ve Schultz, 2008:332).

Albert Bandura'nın sosyal bilişsel teorisi, birkaç temel varsayıma dayanmaktadır. *Birincisi*, insanların göze çarpan özelliği plastisitedir; yani, insanlar çeşitli durumlarda çeşitli davranışları öğrenme esnekliğine sahiptir. Bandura, insanların doğrudan deneyim yoluyla bir şeyleri öğrenebilecekleri konusunda Skinner'a katılmakta, ancak dolaylı öğrenmeye, yani başkalarını gözlemleyerek öğrenmeye çok daha fazla önem vermektedir. Bandura, ayrıca pekiştirmenin dolaylı olabileceği fikrini de vurgulamaktadır. Bu dolaylı pekiştirme, insan öğrenme sürecinin iyi bir parçasını oluşturmaktadır. *İkincisi*, davranışsal, çevresel ve kişisel faktörleri içeren üçlü bir karşılıklı belirleyicilik modeli aracılığıyla, insanlar yaşamlarını düzenleme kapasitesine sahiptir. İnsanlar, geçici olayları, sosyal ve kültürel çevrelerini değerlendirme ve düzenlemenin nispeten tutarlı yollarına dönüştürebilir. Bu kapasite olmadan, insanlar sadece duyuşsal deneyimlere tepki verecek ve olayları tahmin etme, yeni fikirler yaratma veya mevcut deneyimleri değerlendirmek için iç standartları kullanma kapasitesinden yoksun kalacaklardır. *Üçüncüsü*, insanlar yaşamlarının doğası ve kalitesi üzerinde kontrol gücüne sahiptirler. Dolayısıyla insanlar, sosyal sistemlerin hem üreticileri hem de ürünleridir. *Dördüncüsü*, insanlar davranışlarını hem dış hem de iç faktörler aracılığıyla düzenlerler. Dış faktörler insanların fiziksel ve sosyal çevrelerini içerirken, içsel faktörler kendini gözleme, yargılama süreci ve kendi kendine tepki vermeyi içermektedir. *Beşincisi*, insanlar kendilerini ahlâki açıdan

belirsiz durumlarda bulduklarında, tipik olarak davranışlarını yeniden tanımlamayabilmektedir. Bandura, bireyin kendi olanaklarını yaratabilme gücüne sahip olmakla birlikte kendi olumsuz koşullarını da yaratma gücüne sahip olduğunu vurgulamaktadır (Feist vd., 2018:495-496).

Geleneksel davranışçı kişilik görüşlerinin daha bilişsel yaklaşımlara doğru dönüştüğü sürecin yansıması en net Albert Bandura'nın çalışmalarında gözlemlenebilmektedir. Bandura, bireylerin çevresel olaylara tepki göstermesini, ödül ve cezanın sonucunda bazı davranışları öğrenmesini doğal bir durum olarak kabul etmektedir. Bandura'ya göre, insanların yetiştirme ve gelişme sürecini bir farenin yiyeceğe ulaşmak için düğmeye basmasını öğrenmesine indirgeyen katı davranışçılar, insan davranışının en önemli nedenlerini ve kişiliğin kaynaklarını göz ardı etmişlerdir. Sonuç olarak, düşünmeyi ve bilginin simgesel işleyişini içeren nedenleri araştıran “Karşılıklı Belirleyicilik Modeli”ni kurarak “Sosyal-Bilişsel Kuramı” geliştirmiştir. Modele göre ödül ve ceza gibi, davranışın dışsal belirleyicileri ile düşünceler, inançlar ve beklentiler gibi davranışın içsel belirleyicileri, etkileşimli unsurlardan oluşan sistemin parçasıdır. Bu etmenler tek başına bireyin davranışını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda sistemin kendisini de etkilemektedir (Burger, 2016:530-531).

Şekil 1. Karşılıklı Belirleyicilik Modeli

Bilişsel yaklaşım araştırmacılarının bir diğer önemli ismi de George Kelly'dir. Kelly'nin “Kişisel Yapı Kuramı”, insan doğasının iyimser, hatta gurur verici bir görüntüsünü sunmaktadır. Her bireyin kendi kaderinin kurbanı değil, yazarı olduğuna inanmaktadır. Birey özgür iradesi sayesinde hayatının yönünü seçme yeteneğine sahiptir. Gerekliğinde geçmişine bağlı kalmaksızın hayatında değişimler yapabilecek yeni yollar seçebilir (Schultz ve Schultz, 2008:304). Öte yandan Kelly'nin kişisel yapı kuramı çok farklı görünen iki bireyin nasıl iyi anlaşabildiklerini de açıklamaktadır. Ortak yönleri olmamasına rağmen iki kişi çok iyi dost, eş, çalışma arkadaşı olabilmektedir.

Bunun nedeni olarak da Kelly, yapılandırma sistemini işaret etmektedir. Birey yapılandırma sistemini ne kadar iyi anlarsa başkalarıyla iyi geçinme olasılığı o kadar artacaktır. Yani iki bireyin aynı yapılandırma sistemine sahip olması gerekmemekte, bireyin bir başkasını anlayabilmesi için o kişinin dünyasını nasıl yapılandığına anlayabilmesi yeterli olmaktadır. Kelly, özellikle psikoterapi sürecinde terapistlerin danışanlarına yardımcı olabilmelerinin en iyi yolunun, danışanlarının yapılandırma sistemlerini anlamalarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Burger, 2016:612-613).

Bilişsel yaklaşım, kişilik farklılıklarını bireylerin bilgi işleme süreçlerindeki farklılıklara dayandırır. Bu yaklaşıma göre bireyin davranışı, dış çevreden gelen verileri seçici olarak algılamasına, zihninde toplayıp işlemesine, kalıp ve imgeler oluşturarak anlamlandırmasına göre şekillenmektedir. Diğer bir ifade ile “bir duruma nasıl tepki gösterdiğiniz o durumu nasıl yorumladığınıza bağlıdır” görüşü hâkimdir (Acarkan, 2017:347). Örneğin, birey ilk kez tanıştığı biri hakkında zihninde oluşturduğu kişisel yapılar sıcakkanlı-soğukkanlı, zeki-aptal, uzun-kısa, yakışıklı-çirkin vs. şeklinde olabilir. Birey ilk başta akıllı olarak algıladığı kişinin bu yönünü daha da detaylandırarak kurnazlıkla ya da sağduyu sahibi olmasıyla daha da spesifik hale getirebilir.

Yaklaşıma yöneltilen eleştirilerin ilki, bilişsel kuramcılar tarafından kullanılan kavramların birçoğunun çok soyut kalmasıdır. Bir diğer eleştiri de yaklaşım çerçevesinde yapılan tüm çalışmaları düzenleyen genel bir modelin olmamasıdır (Burger, 2016:640).

2.2.5. Biyolojik Yaklaşım

Biyolojik yaklaşım, sinir sisteminin işleyişinin, beyindeki nöro kimyasal süreçlerin ve belirli enzimlerle bağlantılı genetik yapıların; duygu, düşünce ve davranışlarla olan ilişkileri incelemektedir (Acarkan, 2017:347). Hans Eysenck, kişiliği biyolojik temelde ele alan öncü bilim insanlarından birisidir. Kişiliğin “içe dönüklük-dışa dönüklük, nörotiklik ve psikotiklik” olmak üzere üç ana boyut üzerinden incelenebileceğini savunmuştur (Burger, 2016:378). Ayrıca kişiliği, “bireyin sahip olduğu gerçek veya gizil davranışların tamamı” olarak tasvir etmiştir. Söz konusu davranışların hem kalıtsal hem de çevresel etmenlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda oluştuğunu savunmuştur (Koç ve Bayraktar, 2019: 27). Eysenck kişilik modeline göre boyutların özellikleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

İçe dönüklük/ Dışa dönüklük: İçe dönük birey, sessiz, pasif, sosyal olmayan, dikkatli, çekingen, düşünceli, karamsar, barışçıl, ayık ve kontrollü bir yapıdadır. Dışa dönük bireyler ise öncelikle sosyallik ve dürtüsellik ile karakterize edilmektedir. Ayrıca şakacılık, canlılık, hızlı zekâ, iyimserlik

gibi özellikleri sayesinde heyecan verici ve teşvik edici etkinliklere daha sık katılırlar. Eysenck'e göre, dışa dönüklük ve içe dönüklük arasındaki temel farklar davranışsal değil, daha çok biyolojik ve genetikdir (Feist vd., 2018:417-418).

Nörotiklik: Nörotik birey, son derece duygusaldır ve uyarılara karşı aşırı duyarlıdır. Kaygılı endişeli, aksi ve küsmeye eğilimli bir kişidir. Uykusuz ve huzursuzluk yaşayan nörotik bireyler çeşitli psikosomatik rahatsızlıklardan mustarip olurlar. Yaşadıkları sarsıcı bir olayın ardından eski hallerine dönme konusunda zorluk çekerler (Eysenck ve Eysenck, 1975:9-10). İçe dönüklük-dışadönüklük boyutundaki gibi nörotiklik boyutunun da güçlü bir kalıtsal temeli bulunmaktadır (İnanç ve Yerlikaya, 2012:279).

Psikotiklik: Psikotik birey yalnız, duygusuz ve duyarsızdır. Başkalarını umursamayan, çoğunlukla başkalarının başına dert açan, huzursuzluk yaratan, saldırgan, düşmanca tavırlar takınan, başkalarını aptal yerine koymaktan ve sinirlendirmekten hoşlanan özelliklere sahiptir (Eysenck ve Eysenck, 1975:11).

Eysenick, kişilik gelişiminde gözlemlenen farkın üçte ikisinin biyolojik etkenler kaynaklı olabileceğini belirtmiştir. Bu varsayımı nedeniyle sadece biyolojik boyuta odaklanmış olması ve diğer dinamikleri gerektiği ölçüde incelememiş olması eleştirilmiştir (Acarkan, 2017:369-370).

2.2.6. Davranış/Sosyal Öğrenme Kuramı

Psikolojide 20. yüzyılın ortalarında Freud'cu görüş ve davranışçı yaklaşım olmak üzere insanlığa dönük iki farklı bakış açısının baskın olduğu belirlenmiştir. Freud'cu görüş, bireyin sürekli olarak bilinçaltından davranışlarını yönlendiren cinsel ve saldırgan içgüdülerin etkisi altında olduğunu savunurken; davranışçı yaklaşım bir farenin laboratuvar uyarıcısına tepki göstermeye koşullandırılması gibi bireyin de kişisel bir seçim ve eğilimden dolayı değil de o an ya da daha önceden tecrübe ettiği duruma göre belli bir biçimde davrandığını savunmaktadır (Burger, 2016:416). Davranış/sosyal öğrenme kuramına göre, kişilik dış çevreden edinilen, öğrenilen, taklit edilen şeylerden oluşur. Örneğin birey, ödüllendirilen, olumlanan, zevk veren davranış ve tutumlara yönelir. Cezalandırılan, acı veren davranış ve tutumlardan ise kaçınır (Acarkan, 2017:347).

1920'lerde John B. Watson'un öncülüğünü ettiği davranışçılığa göre davranışçı psikoloji sadece gözlemlenebilir davranışları inceler. Kişilik, bireyin geçmişte tecrübe ettiği koşullanmaların toplam bir sonucu olarak görülür (Burger, 2016:557). Watson 1913'te yazdığı "Psychology as the Behaviorist Views It" adlı kitabında, hayvan ve makinelerin davranışları

gibi insan davranışının da nesnel olarak incelenebileceğini; sadece bilinç ve iç gözleme değil, aynı zamanda içgüdü, duyum, algı, motivasyon, zihinsel durumlar ve imgeleme kavramlarının her birinin, bilimsel psikoloji alanının ötesinde olduğunu; psikolojinin amacının, davranışın tahmini ve kontrolü olduğunu ve bu amaca, psikolojiyi, uyarıcı-tepki bağlantıları yoluyla oluşturulan alışkanlıkların nesnel bir çalışmasıyla sınırlayarak ulaşılabileceğini savunmaktadır (Feist vd., 2018:464).

Rotter, Bandura gibi bilişsel kuramcılar ise temel davranışçı görüşleri genişletmişlerdir. Rotter, bir davranış sergileme ihtimalinin, beklentilerin değişmesi nedeniyle ödül ya da cezaya göre değiştiğini savunmuştur. Bandura ise, içsel durumların, çevrenin ve davranışın karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini savunmuştur. Davranışsal ve sosyal öğrenme kuramının deneysel temelli ve yarattığı yararlı terapi yöntemlerinin bulunmasına rağmen kalıtıma önem vermemesi ve davranış terapistlerinin sorunları gözlemlenebilir davranışlar olarak yorumlamaları nedeniyle eleştiriler almıştır (Burger, 2016:557). Ayrıca Watson, çalışmalarında genetik faktörleri tamamen göz ardı etmiştir (Feist vd., 2018:460).

3. Normal Dışı Davranışlar

Normal dışı davranışlar başlığı altında; dissosiyatif (çözülmeli) bozukluklar, duygu durum bozukluğu ve kişilik bozuklukları ele alınmıştır.

3.1. Dissosiyatif (Çözülmeli) Bozukluklar

Psikiyatrik bozukluklar içerisinde etiyolojik(hastalığın nedeni) olarak çevresel etkenlere en çok bağlı olan dissosiyatif (çözülmeli) bozukluklar gösterilmektedir. İstismar ve ihmal dissosiyatif bozukluğa yol açan çocukluk çağı travmaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Dissosiyatif bozukluklar, dissosiyatif kimlik bozukluğu, dissosiyatif amnezi, dissosiyatif füg ve depersonalizasyon ile derealizasyon bozukluğu olmak üzere 4 alt gruba ayrılmaktadır (Şar, 2009:155-156).

- *Dissosiyatif kimlik bozukluğu:* Birey kendinde, her birinin ayrı özellikleri, adı, düşünce ve duyguları, davranış şekilleri bulunan birden fazla kimlik yaratır. Yani dissosiyatif kimlik bozukluğunun en temel belirtisi bireyin hafızası ve kimliği ile ilgili yaşadığı geçişlerdir. Birey genellikle kimlikler arası geçişte önceki kimliğinde yaptığı davranışları anımsamaz.
- *Dissosiyatif amnezi:* Birey organik bir bozukluğu olmamasına rağmen kendisi için stres oluşturan olayları ani bir şekilde unuttur.

Bu unutkanlık spesifik bir alan, kişi ya da olaylarla sınırlıdır. Genel bilgilerin anımsanmasında bir bozulmaya rastlanmaz.

- *Dissosiyatif füğ*: Bireyin ani bir şekilde geçmişini ve kimlik bilgilerini unutması şeklinde ortaya çıkar. Dissosiyatif füğ tanısı alan bireyler kimlikleriyle alakalı hafıza kaybı yaşadıklarının farkında olmazlar. Dissosiyatif füğ genelde kısa sürelidir. Ancak nadiren de olsa aylarca sürmesi muhtemeldir.
- *Depersonalizasyon-Derealizasyon*: Depersonalizasyon, bireyin kendi bedeninden ayrıldığı ve bedenine dışarıdan bir gözlemci gibi baktığı hissini sürekli ya da tekrarlı bir şekilde yaşamasıdır. Derealizasyon ise bireyin çevresine ve dünyaya karşı yabancılik duygusu yaşamasıdır. Depersonalizasyon ve derealizasyon genellikle stresli ya da travmatik olayların sonrasında ortaya çıkmakta, bazen tek tek kimi zaman da ikisi birlikte görülebilmektedir.

3.2. Duygu Durum Bozukluğu

Duygu durum bozuklukları temelde *depresif* ve *iki uçlu bozukluklar* olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Her birey yaşamının belirli dönemlerinde bir ilişkinin bitimi, yakın birinin kaybı, fiziksel bir sağlık sorunu gibi nedenlerle kendini çaresiz, umutsuz ve sürekli yorgun hissedebilir. Çoğu birey için bu durum zamanla düzelir ve birey normal yaşantısına döner. Ancak bazen bazı bireyler için yaşanan bu olumsuz durumlar çok daha uzun süre (en az 6 ay) devam edebilmektedir. Etkisi giderek artan bu olumsuz duygu durumu nedeniyle birey günlük rutin işlerini bile yapamaz hale gelir. Depresif birey, sürekli bir üzüntü, huzursuzluk, anlık öfke patlamaları, çaresizlik, gerginlik, ağlama nöbetleri, hayal kırıklığına uğramışlık gibi davranış belirtileri sergiler. Birey kendi içine kapanır, diğer insanlarla iletişim kurmaktan kaçınır, iş ve özel hayatında sorunlar yaşar. İçinde bulunduğu karamsarlık algısından dolayı her şeye karşı olumsuz bir bakış açısı vardır. Karar vermede zorlanırken unutkanlık ve dikkat dağınıklığı yaşar. Kendisini değersiz hisseder. Belirli bir nedeni olmaksızın sürekli kendini suçlama eğilimindedir. Psikomatik şikâyetler (geçmek bilmeyen mide bulantısı, baş ve kas ağrıları gibi) ortaya atar. Günümüzde depresyon, iş yaşamını etkileyen en önemli üçüncü psikolojik sorun olarak görülmektedir. Depresyondaki bir çalışanın ya da yöneticinin motivasyonu, performansı ve üretkenliği düşmekte, anlık öfke patlamaları ve yüksek çatışma eğilimi sergilemektedir. Bu durumda iş güvenliği ile ilgili şikâyet ve kazalar artmaktadır (Solmuş, 2010:124-125).

3.3. Kişilik Bozuklukları

Kişilik, bireyi başkalarından farklı kılan, doğuştan sahip olunan ve sonradan edinilen, tutarlı olarak sergilenen özelliklerin bütünü (Tarhan, 2011:13) şeklinde tanımlansa da her zaman uyumlu, fonksiyonel ve yararlı biçimde işlerlik göstermemektedir. Bireyin kendine has, düşünme, algılama, hissetme, başkalarıyla ilişki kurma biçimi çoğu zaman sorunlu, zararlı ve yıkıcı bir hale dönüşmekte, bu durum da kişilik bozukluğu olarak adlandırılmaktadır (Widiger, 1998:336).

Kişilik bozuklukları, aile içi iletişim sorunları, aşırı kontrol ve ceza odaklı ebeveyn, boşanmış ebeveynler, ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin kaybı, kültürel değerler, genetik unsurlar, duygusal, fiziksel ve cinsel istismar ve ihmal edilmişlik duygusu gibi nedenlerle ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Örneğin, fiziksel ve duygusal ihmal edilmişlik hissi, bireyde bağlanma sorunları, düşmanlık, aşırı şüphecilik kendine zarar verme gibi davranışlara neden olur ki bu durumun uzun vadede bağımlı, obsesif-kompulsif, paranoid ve şizoid kişilik bozukluklarının gelişimine zemin hazırladığı tespit edilmiştir. Söz konusu travmatik olaylar temelde bireyin yaşam koşullarıyla baş etmesini zorlaştırırken, olayların sağlıklı ve gerçekçi bir zemin üzerinde algılanmasını ve değerlendirilmesini engeller. Kişilik bozukluğuna sahip bireyler dürtülerini kontrol edemezler. Var olan düşünme ya da davranış kalıpları katıdır, değişime direnç gösterirken, esneklik göstermezler. Söz konusu bu tutum ve davranışlar gerek özel hayat gerekse de iş hayatında olsun tüm sosyal ilişkilerine olumsuz biçimde yansır (Solmuş,2010:95-96).

Bağımlı kişilik bozukluğu: Bağımlı kişilik yapısına sahip birey, aşırı korunma ihtiyacı duyar. Kendi başına karar veremez, inisiyatif kullanmak istemez (Millon vd., 2019:334). Yoğun bir kaybetme ve terkedilme korkusu yaşar. Kendine güveniyoktur. Hatalarını abartır, kendini suçlama eğilimindedir. Bağımlı birey, iş ortamında kişisel olarak onaylamadığı davranışları kamusal alanda onaylar. Belirli bir projeyi başlatıp tamamlamakta zorlanır. Bu durum beceri eksikliğinden ziyade özgüven eksikliğinden kaynaklanır. Rekabetten hoşlanmaz. Kurallara uymaya ve başkalarının ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelik bir iş anlayışı vardır. İyi bir takım oyuncusu olmakla birlikte, tek başına karar alması gereken durumlardan kaçınır. Astlarına karşı sıcak, onları motive eden, kararlarına saygı duyan bir özelliği olmasına karşı bir çatışma esnasında otorite figürü olarak var olmaması nedeniyle etkin bir liderlik sergileyemez (Solmuş, 2010:110). Özgüvensizlikleri, planları devreye sokma ve kendi başına iş yapmalarını zora sokar. Bağımlı kişilik bozukluğu genel toplumda %2.0-3.0 aralığında görülmektedir (Saydam, 2009:337).

Obsesif-kompulsif kişilik bozukluğu: Obsesif kompulsif kişilik bozukluğu, herkesten daha düzenli görünme halidir. Bireyde sürekli koşullu inançlar, -meli/malı şeklinde biten cümleler ön plandadır. Kurallara aşırı bağlı olmakla birlikte, söz konusu kurallara aykırı hareket eden insanları eleştirebilirler (Millon vd., 2019:291-292). Obsesif kompulsif kişilik bozukluğuna sahip birey bir taraftan da başkaları tarafından reddedilme korkusu yaşar, yaptığının uygun bulunmayacağı, kınanacağı düşüncesine sahiptir. Aşırı kuralcı ve mükemmeliyetçidir. İnsanlara olan güvensizliği nedeniyle her işi kendisi yapmaya çalışır. Herkesle statüsüne ve saygınlığına göre iletişim kurar. Üstlerini kutsayıp astlarını ezme eğilimindedir. Obsesif-kompulsif birey tam bir işkoliktir. Tatillerde dahi çalışır. Sürekli bir gerginlik ve stres yaşar. Gündelik hayatında olduğu gibi iş hayatında da ilişkileri soğuk, düzeyli ve gelenekçidir. Risk almaktan kaçınır. Standartlara uygun olmayan hiçbir öneri ya da geribildirim kabul etmez. En küçük bir hataya karşı bile toleransı yoktur (Solmuş, 2010:111). Obsesif-Kompulsif kişilik bozukluğu genel toplumda %1.0'ın altında görülmektedir (Saydam, 2009:338).

Paranoid (kuşkucu) kişilik bozukluğu: Paranoid birey her şeyden kuşku duyar. Hiçbir nesnel kanıt olmamasına rağmen herkesin kendisinden yararlanmak istediği/isteyeceği, kendisini kullandığı/kullanacağı ve kötülük ettiği/edeceği beklentisine sahiptir. Aynı zamanda alıngandır. Rastgele söylenmiş sözlerin altında kendisine yönelik bir ima, alay ya da tehdit algılar. Çevresinde meydana gelen her olayı kendisiyle ilişkilendirir. Aşırı gururlu ve kincidir. Maruz kaldığı ya da kaldığını düşündüğü hakaret, eziyet ya da zararları asla affetmez ve unutmaz. Eleştiriyi ve hataları kabul etmezler. Kendi başarısızlıklarının sorumluluğunu başkalarına atfeder. Başkalarıyla paylaşılacağı endişesiyle kendisiyle alakalı hiçbir şeyi ikinci bir kişiyle paylaşmaz. Başkalarına yönelik güvensizliği sebebiyle kişilerarası ilişkilerinde yargılayıcı, sorgulayıcı, suçlayıcı ve saldırgan davranır. Yaşamış olduğu güvensizlik ve aldatılma beklentisi kıskançlık duygusunun gelişmesine neden olur. İster iş ister özel yaşamında daima bir ihanet beklentisi içerisindedir. Paranoid kişilerde kıdem ve rütbe çok önemlidir. Otorite ve güce duyarlıdır. Bağımsızlığını ve özgürlüğünü her koşulda sürdürmek ister. Kıdem olarak kendisinden düşük olan biri üzerinde mobbing uygularken kıdem olarak üstünde olan biriyle iyi geçinir ve otoriteye itaat eder (Solmuş, 2010:98-99). Paranoid kişilik bozukluğu toplumda görülme sıklığı %0,5-2,5 aralığında olduğu belirtilmektedir (Saydam, 2009:332).

Sizoid kişilik bozukluğu: Diğer insanlarla ne kadar samimi ilişkiler kurmak isterlerse o kadar zarar görebileceklerine inandıkları için herkesten uzak dururlar (McWilliams, 2013:251). Başkaları tarafından soğuk, duygusuz, amaçsız, davranışlarda kararsız, dalgın ya da ruhsuz biri olarak

algılanır. Övgü ya da eleştiriye karşı kayıtsızdır. Empatiden yoksundur. İş hayatında asla iyi bir takım oyuncusu değildir. Şirket politika ve uygulamalarına, etik ilkelerine, süreçlerine karşı duyarsız ve umursamazdır. Özellikle bire bir insan ilişkisi gerektirmeyen teknik işlerde çalışmayı ister. İşyerindeki gürültü, karmaşa, duygusal yaşantılardan etkilenmeden işine odaklı çalışabilir. Şizoid bozukluk yaşayan bir yönetici stresten ve iş yükünden etkilenmez, çalışanlarının da stres veya tükenmişliklerine karşı duyarsız davranış sergiler (Solmuş, 2010:100). Şizoid kişilik bozukluğunun toplumda görülme sıklığı %7.5 civarındadır (Saydam, 2009:333).

4. Kişiliğin Belirlenmesinde Kullanılan Ölçekler

Çalışmada kişiliğin belirlenmesine yönelik literatürde sıklıkla kullanılan; Cattell 16PF kişilik ölçeği, beş faktör kişilik ölçeği, Myers-Briggs kişilik ölçeği ve Hacettepe kişilik ölçeği ele alınmıştır.

4.1. Cattell 16PF Kişilik Ölçeği

Kişilik kavramına yönelik birçok araştırmacı ve kuramcı tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımların çoğu kişiliğin belirli özelliklerine dikkat çekse de mutabık kalınan ortak bir tanım söz konusu değildir. Kişilik kavramını tanımlamak için sezgisel bir yöntemden ziyade deneysel yöntemlerin kullanılabilmesi üzerinde duran Raymond Cattell, kişilik özelliği olabilecek birçok sıfat belirlemiş, istatistiksel bir yöntem olan faktör analiziyle bu sıfatları gruplandırmıştır (Dal ve Eroğlu, 2015:364). Allport'un ayırıcı özelliklerin kişiliğin temel yapısını oluşturduğu ve bu ayırıcı özelliklerin bireyin belirli bir durumda nasıl davranacağını belirlediği fikrine katılan Cattell, söz konusu özelliklerin bireyde doğuştan mevcut olduğu fikrini kabul etmemiştir. Ona göre, söz konusu ayırıcı özelliklerin gerek fiziksel gerekse de sinirsel yapılarla bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu nedenle bu özelliklerin varlıkları ancak açık davranışların dikkatli bir şekilde ölçülmesi ile anlaşılabilir (İnanç ve Yerlikaya, 2008:261). Cattell, çalışmalarında Allport ve Odbert'in kişiliği tanımlamak için oluşturdukları 4500 özelliği içeren liste üzerinde çalışmıştır. Listede bulunan özelliklerden birbirine yakın anlama sahip özellikler gruplanarak sayı 171'e düşürülmüştür. 171 özellik üzerinde gerçekleştirilen faktör analizlerinden sonra, Cattell, bireylerin davranışlarının anlaşılmasında belirleyici olan 16 temel ayırıcı özellik olduğunu belirtmiştir (Hall vd., 1998:320-321; Dal ve Eroğlu, 2015:364). 16 ana kaynak özelliğine dayanan 16 PF Testi 16 yaş ve üzeri kişilerde kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Yanıtlar nesnel olarak puanlanmakla birlikte bilgisayarlı puanlama ve yorumlama da yapılabilmektedir. 16PF kişilik testi günümüzde, eğitim alanında, işletmelerde personel seçiminde, sağlıkta klinik tanıda ve

kaygı, uyum ve davranışsal sorunları değerlendirmede kullanılmakla birlikte yaklaşık 40 dile çevrilmiştir (Schultz ve Schultz, 2008:275). Cattell'e göre söz konusu 16 temel kişilik özelliği her bireyde bulunan özellikler olup, bireylerin benzer ortam ve olaylara karşı farklı davranışlar sergilemeleri bu kişilik özelliklerine farklı düzeylerde sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Ordun, 2004:48).

Tablo 1. Cattell 16 Kişilik Faktörü (Schultz ve Schultz, 2008:269)

Faktör	Düşük Puan	Yüksek Puan
A	Mesafeli, soyutlanmış, ilgisiz	Dışa dönük, sıcak, uyumlu
B	Düşük zihinsel kapasite	Yüksek zihinsel kapasite
C	Duygusal olarak daha az kararlı, çabuk sinirlenen	Duygusal olarak kararlı, sakin
E	Uysal, itaatkâr, kararsız, silik	Baskı, iddialı, güçlü
F	Ciddi, ayık, depresif, endişeli	Şanslı, hevesli, neşeli
G	Çıkarıcı, kuralları dikkate almayan	Vicdanlı, kuralların farkında
H	Ürkek, utangaç, mesafeli, ölçülü	Cesur, maceracı
I	Sert, kendine güvenen, talepkâr	Hassas, estetik, bağımlı
L	Güvenen, kabul eden, kuşku duymayan	Şüpheli, kiskanç, içine kapanık
M	Pratik, gerçekçi, ayrıntılarla ilgilenen	Hayalperest, dalgın
N	Açık sözlü, naif, iddiasız	Kurnaz, gösterişli, abartılı
O	Kendinden emin, güvenli, kendini beğenmiş	Endişeli, güvensiz, kendinden şüphelenen
Q ₁	Muhafazakâr, geleneksel değerlere sahip, değişimden hoşlanmayan	Radikal, deneysel, değişimi kucaklayan
Q ₂	Grup yönelimli, bağımlı	Kendi kendine yeten, becerikli bağımsız
Q ₃	Kontrolsüz, gevşek, dürtüsel	Kontrollü, zorlayıcı, titiz
Q ₄	Rahat, sakin, sabırlı	Gergin, tahrik edici, sinirli

A: sıcakkanlılık, B: problem çözme, C: strese karşı tolerans, E: baskınlık, F: canlılık, G: kurallara bağlılık, H: sosyal girişkenlik, I: duyarlılık, L: ihtiyatlılık, M: soyuta odaklılık, N: ketumluk, O: kendini sorgulama, Q₁: değişime açıklık, Q₂: kendine yeterlilik, Q₃: mükemmeliyetçilik, Q₄: gerginlik.

4.2. Beş Faktör Kişilik Ölçeği

McCrae ve Costa (2003:112), çalışmalarında bireyin yaşamında 30 yıl içerisindeki muhtemel değişime vurgu yaparak, evlilik, boşanma, ev ya da iş değişikliği, emeklilik, kayıp deneyimi (yakın çevresinde meydana gelen

ölümler), çocuk sahibi olmak, birçok toplumsal olaya şahitlik etmek (savaş, salgın, ekonomik kriz vs.) gibi süreçlerin bireyi biyolojik olarak değiştirirken kişiliğinde kayda değer bir değişim oluşturmadığını belirtmişlerdir.

Beş faktör kişilik özellikleri “dışadönüklük, uyumluluk, özdenetim, nevroitiklik ve deneyime açıklık” olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır. Söz konusu boyutlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Dışa dönüklük: Dışa dönüklük, sıcaklık, girişkenlik, atılganlık, heyecan arayışı gibi temel özellikler taşırken, bireyin daha çok sosyallik ve cana yakınlık düzeyini temsil etmektedir (Çivitçi ve Arıcıoğlu, 2012:82). Dışa dönük birey, eğlenmeyi sever, grup etkinliklerinde sıklıkla yer alır, çok fazla arkadaşla sahiptir, insanlarla konuşmaktan hoşlanır ancak kendi başına kitap okumak ya da ders çalışmaktan haz etmez (Burger, 2016:345-346). Bu boyutun tam tersi içe dönüklüktür. İçe dönük bireyler, çekingen, sessiz, toplum içinde pasif görünen, başkalarına karşı mesafeli bir tavır sergilerler. Bağımsız olmaktan hoşlanırlar ve dışa dönüklere nazaran arkadaşlarıyla daha az zaman geçirirler (Demirkol ve Aslan, 2021:1143).

Nevrotiklik: Nevrotiklik, bireyin kaygı, depresyon ve öfke gibi olumsuz duyguları yaşamaya daha eğilimli olmasını temsil etmektedir. Nevrotiklik seviyesi yüksek birey, akılcı olmayan mükemmeliyetçi düşüncelere ve düşük benlik saygısına sahiptir (McCrae ve Costa, 2003:53). Nevrotiklik düzeyi düşük birey ise sakin, uyumsuz ve aşırı duygusal tepkiler sergilemekten kaçınan bir yapıdadır (Burger, 2016:254).

Deneyime Açıklık: Deneyime açıklık, temel olarak bireyin yeni tecrübelerle karşı olan tutumu ile ilgili bir durumdur. Deneyime açık bireyler, meraklı, hayalperest ve özgündürler. Geleneksel olmadıkları gibi gelenekleri sorgulama eğilimi gösterirler (McCrae ve Costa, 2003:53). Aksine deneyime açıklık seviyesi düşük bireyler ise rutini seven, meraksız, geleneksellikten hoşlanan kişilerdir (Feist ve Feist, 2009:423).

Uyumluluk: Uyumluluk seviyesi düşük bireylerin, kaba, alaycı, şüpheli, acımasız, kinci ve işbirliğinden uzak bir yapıları vardır (İnanç ve Yerlikaya, 2012:288). Düşük uyumluluk seviyesindeki birey çıkarı, düşüncesi ve inancı uğruna kavga edebilecek potansiyele sahiptir (Burger, 2016:254). Uyumluluk seviyesi yüksek olan bireyler ise merhametli, yardımsever ve hoşgörülüdürler. İşbirliğine eğilimli, saldırgan olmayan dil kullanırlar (Feist ve Feist, 2009: 423).

Özdenetim: Özdenetim boyutu bireyin ne derece kontrol ve disiplin sahibi olduğunu gösterir (Burger, 2016:255). Özdenetim boyutu yüksek olan birey bilinçli, hırslı, kararlı ve çalışkan (McCrae ve Costa, 2003:53)

bir tutum sergilerken; özdenetim seviyesi düşük birey iradesiz, dağınık, ihmalkâr, işten kaçan ve tembel (İnanç ve Yerlikaya, 2012:288) bir tutum içerisindedir.

Horzum, Ayas ve Padır (2017) “Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması” başlıklı çalışmalarında Rammstedt ve John (2007) tarafından geliştirilen 10 maddelik ölçeği bireylerin kişilik özelliklerinin belirlenmesi için Türkçe’ye uyarlayarak literatüre katkı sunmuşlardır.

Tablo 2. Beş Faktör Kişilik Ölçeği (Horzum vd., 2017:402)

Faktörler		İfadeler...	Hüç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	Faktör 1	Kendimi içine kapanık biri olarak görüyorum.					
2		Kendimi dışa dönük, sosyal biri olarak görüyorum.					
3	Faktör 2	Kendimi genellikle güvenilir biri olarak görüyorum					
4		Kendimi başkalarının hatasını bulma eğiliminde biri olarak görüyorum.					
5	Faktör 3	Kendimi yavaş hareket etme eğiliminde olan biri olarak görüyorum					
6		Kendimi bir işi tam yapacak biri olarak görüyorum.					
7	Faktör 4	Kendimi rahat ve stresle başa çıkabilen biri olarak görüyorum					
8		Kendimi kolay sinirlenen biri olarak görüyorum.					
9	Faktör 5	Kendimi çok az sanatsal ilgisi olan biri olarak görüyorum.					
10		Kendimi yaratıcı biri olarak görüyorum					

Faktör 1: Dışa dönüklük; **Faktör 2:** Yumuşak başlılık; **Faktör 3:** Öz denetimlilik; **Faktör 4:** Nörotiklik; **Faktör 5:** Deneyime açıklık

4.3. Myers-Briggs Kişilik Ölçeği

Literatür incelendiğinde mevcut tipoloji kuramları arasında İsviçreli Psikiyatrist Carl Gustav Jung'un kişilik tipleri yaklaşımının önemli bir noktada olduğu görülmektedir. Jung tarafından oluşturulan psikolojik tipler teorisini fonksiyonel hale getirerek daha anlaşılabilir kılmak adına Katharine Cook Briggs ve kızı Isabel Briggs Myers, insan kişiliklerindeki farklılıklar üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir. Myers- Briggs Kişilik Envanteri, Jung'un kişilik tipleri yaklaşımını daha anlaşılır kılan günlük hayatta kullanıma uygun, en iyi öz değerlendirme raporu olarak görülmektedir (Myers, 1998:5). Söz konusu kişilik tipleri Jung'un kuramında dört boyutta ele alınmıştır. Bunlar; dikkati odaklama boyutunda ele alınan dışa dönük ve içe dönük tipler; bilgi edinme boyutunda ele alınan duyuşsal ve sezgisel tipler; karar verme boyutunda ele alınan düşünen ve hisseden tipler ve son olarak dış dünyayı ele alma boyutunda değerlendirilen yargılayan ve algılayan tiplerdir. Isabel Briggs Myers ve Katherina Briggs, Jung'un psikolojik tipler kuramını işlevsel kılmak için Myers-Briggs Tip Belirleyicisi (MBTI) envanterini geliştirmişlerdir (Akdeniz, 2016:70).

Tablo 3: Fonksiyonlarına göre Myers-Briggs Tip Belirleyicisi Kişilik Tipleri (Myers, 1998:7; Temizkan ve Arı, 2019:67)

Baskın Fonksiyon	Yardımcı Fonksiyon	MBTI Kişilik Tipi
İçedönük-Duyusal	Düşünen- Yargılayan	ISTJ
İçedönük-Duyusal	Hisseden- Algılayan	ISFP
İçedönük-Duyusal	Düşünen-Algılayan	ISTP
İçedönük-Duyusal	Hisseden- Yargılayan	ISFJ
İçedönük-Sezgisel	Düşünen- Yargılayan	INTJ
İçedönük-Sezgisel	Hisseden- Algılayan	INFP
İçedönük-Sezgisel	Düşünen- Algılayan	INTP
İçedönük-Sezgisel	Hisseden- Yargılayan	INFJ

Baskın Fonksiyon	Yardımcı Fonksiyon	MBTI Kişilik Tipi
Dışadönük- Duyusal	Düşünen- Yargılayan	ESTJ
Dışadönük- Duyusal	Hisseden- Algılayan	ESFP
Dışadönük- Duyusal	Düşünen-Algılayan	ESTP
Dışadönük- Duyusal	Hisseden- Yargılayan	ESFJ
Dışadönük-Sezgisel	Düşünen- Yargılayan	ENTJ
Dışadönük-Sezgisel	Hisseden- Algılayan	ENFP
Dışadönük-Sezgisel	Düşünen- Algılayan	ENTP
Dışadönük-Sezgisel	Hisseden- Yargılayan	ENFJ

Tablo 3'te Myers- Briggs Kişilik Envanteri yer almaktadır. Bu envantere göre ilk iki harf, kişiliği oluşturan baskın karakter ve tutumları; diğer iki harf ise kişiliği oluşturan yardımcı fonksiyonları temsil etmektedir. Myers- Briggs Kişilik Envanteri, ilk kez Tuzcuoğlu (1996) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, dilsel eşdeğerlik, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları da beraberinde yapılarak ulusal literatüre kazandırılmıştır (Temizkan ve Arı, 2019:67).

4.4. Hacettepe Kişilik Ölçeği

Hacettepe kişilik ölçeği, ülkemizde ilk olarak Özgüven tarafından 1976'da geliştirilmiş olup, 1982 yılında bugün de geçerli olan şekliyle bireylerin kişisel ve sosyal uyum düzeylerini ölçme aracı olarak kullanılmak üzere revize edilmiştir. 168 ifadeden oluşan ölçek *kişisel uyum* ve *sosyal uyum* olmak üzere iki alt başlıktan oluşmakta, zorunlu seçme yöntemiyle “evet” veya “hayır” şeklinde cevaplanmaktadır. Alınan dönüşler cevap anahtarına uygunluğuna göre sıfır ya da bir puan verilmektedir (Karahan vd., 2006:152). Hacettepe kişilik ölçeği (HKE) bireyin kişilik *genel uyum* düzeyini tespit etmek için geliştirilmiştir. Her bir test 20 ifadeden oluşurken ek olarak envantere yanıtlama geçerliliğini ölçen 8 ifadeye yer verilmiştir. Eğer bireyin, geçerlilik (G) toplam puanı 8 üzerinden 5 ve daha az ise bireyin cevapları geçersiz kabul edilmektedir. Her iki başlık altında incelenen sekiz alt ölçek de aşağıdaki gibi gruplandırılmaktadır (Özgüven, 1992:21):

Kişisel uyum alt başlığı; Kişisel uyum başlığı altında kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, nevrotik eğilimler ve psikotik eğilimler olmak üzere dört alt ölçek bulunmaktadır. *Kendini gerçekleştirme (KG)*, bireyin kendine güveni, yeteneklerinin farkında olması, kendi kararlarını özgürce alabilmesi, doğru bilgiyi paylaşabilmesi, kabul edilme ve işe yaradığı duygusuna sahip olması gibi niteliklere yönelik ifadeler içermektedir. *KG* puanının yüksek olması, bireyin sıralanan özelliklere yüksek düzeyde sahip olduğunu; düşük olması ise söz konusu niteliklere düşük düzeyde sahip olduğunu göstermektedir. *Duygusal kararlılık (DK)* düzeyi yüksek olan bireyler, kendine güvenen, üzüntü ve alınganlık düzeyi düşük olan kişilerdir. *DK* puanı yüksek oluşu bireyin duygusal bakımdan kararlı olduğunu gösterirken, *DK* puanının düşük oluşu bireyin genellikle endişeli ve gergin bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. *Nevrotik eğilimler (NE)* belirtisi gösteren bireyler, uyuyamama, kronik yorgunluk, baş ağrısı, görme zorlukları, iştahsızlık gibi bazı psikosomatik hastalıkların bir veya birkaçından şikâyetçi olabilmektedir. Ek olarak, nevrotik eğilimler, bireyin kendi benliğini olduğu gibi kabul edememesi, mükemmeliyetçi olması, eleştiriye açık olmaması gibi farklı davranışları da içermektedir. *Psikotik belirtiler (PB)* puanı yüksek olan bireyler, diğer insanlardan uzaklaşma eğilimindedirler. Bu bireyler alınan

ve aşırı duyarlı oldukları için yalnız kalmayı tercih ederler. Dikkatlerini bir noktada toplama güçlüğü çekerken, hayal kurma eğilimleri yüksektir. *PB* puanı yüksek olan bireyler, normal bir uyum tarzında belirli ölçüler içinde hayal dünyasından bağımsız olarak yaşamlarını sürdürme eğilimi sergilerler.

Sosyal uyum alt başlığı; Sosyal uyum başlığı altında aile ilişkileri, sosyal normlar, sosyal ilişkiler ve anti sosyal eğilimler şeklinde dört alt test yer almaktadır. *Aile ilişkileri (AI)* ölçeğinden elde edilen puan düzeyi, bireyin ailesiyle olan ilişki düzeyini yansıtmaktadır. Yüksek *AI* puanı, bireyin ailesiyle sağlıklı bir bağ kurduğunu, ailesini sevdiğini ve aile üyelerince sevildiğini gösterirken; düşük *AI* puanı, bireyin ailesiyle ilişkisinde karışıklığın ve uyumsuzluğun varlığına işaret etmektedir. *Sosyal normlar (SN)*, uyulması zorunlu yasal durumlara ek olarak, dikkat edilmesi gereken sosyal kural ve toplum değerlerine ve başkalarının haklarına saygılı olma, bunun yanı sıra bireyin kendi arzu ve gereksinimlerini de toplumla uzlaşa içerisinde belirli düzeyde karşılama gibi davranışları ölçmektedir. Yüksek *SN* düzeyi, bireyin diğer insanların haklarını anlayışla karşıladığını, bireysel taleplerini, parçası olduğu grubun gereksinimlerine göre erteleyebildiğini veyahut değiştirebildiğini göstermektedir. *SN* düzeyi yüksek bireyler toplumun yanlış ve doğru konusundaki hassasiyetinin farkındadırlar. *Sosyal ilişkiler (SI)*, bireyin diğer insanlarla olan iletişim düzeyini temsil etmektedir. Yüksek *SI* puanı, bireyin sosyal olgunluk bakımından uyumlu ve sosyal beceri düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Düşük *SI* puanı ise bireyin sosyal beceriler ve sosyalleşme bakımından durgun olduğu anlamı taşımaktadır. *Antisosyal eğilimler (AE)* sergileyen bireyler genellikle sert, öfkeli, kavgacı, incitme arzusu olan, zor kullanma ve öç alma duygusu olan saygısız olarak nitelendirilebilecek bireylerdir.

Özetle, Hacettepe kişilik envanteri “kişisel uyum”, “sosyal uyum” ve “genel uyum” toplam puanlarından oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile ilk dört ölçekten elde edilen puanlar toplanarak “kişisel uyum” puanına erişilmekte; sonraki dört alt ölçekten elde edilen puanlar toplanarak “sosyal uyum” puanları elde edilmekte; son olarak da sekiz alt ölçeğe ait puanlar toplanarak “genel uyum” puanları elde edilmektedir. Her bir alt ölçekten elde edilen puanlar 0-20 arasında değişmektedir.

Sonuç

Kişilik, bireyin kendine özgü düşünce, duygu ve davranış örüntülerini oluşturan karmaşık ve dinamik bir yapıdır. Bu çalışmada, kişiliği belirleyen biyolojik, ailesel, sosyo-kültürel ve coğrafi-fiziki faktörlerin kişilik üzerindeki etkileri detaylı olarak ele alınmıştır. Kişiliğin oluşumunda kalıtsal yatkınlıklar

bireyin temel eğilimlerini şekillendirirken, çevresel faktörler bu eğilimlerin nasıl ortaya çıkacağını ve gelişeceğini belirlemektedir.

Psikoanalitik, ayırıcı özellikler, hümanist, bilişsel ve davranışçı kuramlar, kişiliğin farklı yönlerini anlamaya yönelik çok yönlü bakış açıları sunar. Normal dışı davranışlar ve kişilik bozukluklarının incelenmesi ise kişilik yapısındaki sapmaların anlaşılmasına yardımcı olur. Sonuç olarak, kalıtsal ve çevresel faktörler arasında dinamik bir etkileşim söz konusudur ve bu etkileşim bireyin kim olduğunu ve nasıl davrandığını belirler. Kişilik çalışmalarına dair bu kapsamlı yaklaşımlar, bireylerin ve toplumun daha iyi anlaşılmasını sağlamakta ve literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Kaynakça

- Acarkan, İ. (2017). *Kişiliğin DNS'sı: Enneagram & dokuz mizaç modeline göre kendimizi tanımak ve başkalarını anlamak*. (2. Baskı). Kurtuba Kitap, İstanbul.
- Adler, A. (2000). *İnsan Tabiatını Tanıma*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Akdeniz, C. (2016). Myers Briggs Type Indicator and a sample study: primary education teachers' MBTI profiles. *SDU International Journal of Educational Studies*, 3 (1): 67- 83.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Holt, Rinehart ve Winston, New York.
- Arık, İ. A. (1996). *Motivasyon ve heyecana giriş*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Aslan, S. (2008). Kişilik, huy ve psiko-patoloji. *Psikiyatride Derlemeler Olgular ve Varsayımlar Dergisi*, 2 (1-2):7-18.
- Burger, J.M. (2016). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri*. (Çev: İ. D. Erguvan Sarıoğlu), 5. Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Cengiz, A.A. (2019). *Kişilik, Davranış Bilimleri II İçinde*, (Ed: L. Bilgin ve A.A. Cengiz) Anadolu Üniversitesi (Yayın No:3651), Açıköğretim Fakültesi (Yayın No: 2479), ss. 113-127.
- Ceylan, İ.(2019). Kişilik gelişimi din ilişkisi. *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(2): 50-72
- Cüceloğlu, D. (2007). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları*. 16. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Çivitci, N.ve Arıcıoğlu, A. (2012). Beş faktör kuramına dayalı kişilik özellikleri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23:78-96.
- Dal, V. ve Eroğlu, A.H. (2015). Farklı kişilik özelliklerine sahip bireylerin risk algılarının tüketici davranışı açısından incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2):361-385.
- Demirkol, A. ve Aslan, S. (2021). Holland'ın tipolojisi, bağlanma ve beş faktör kişilik kuramı üzerine bir derleme çalışması. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(3): 1127-1150.
- Durna, U. (2005). A ve B tipi kişilik yapılarını ve bu kişilik yapılarını etkileyen faktörlerle ilgili bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1): 276- 290.
- Engin, İ. (1990). Kültür-kişilik ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33(1-2):171-176.
- Erdem, E. (2013). Hz. Peygamber ve insan onuru: Her insan fitrat üzere doğar. *Diyanet Aylık Dergi*, Kayıt no: 13448/31.

- Erdoğan, İ. (1994). *İşletmelerde davranış*. 4. Basım, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Eysenck, H. J. ve Eysenck, S. B. G., (1975). *Manual of the Eysenck personality questionnaire*, Hodder and Stoughton, London.
- Feist, J., ve Feist, G. J. (2009). *Theories of personality* . 7th edition. McGraw-Hill, New York.
- Feist, J., Feist, G.J. ve Roberts, T.A. (2018). *Theories of personality*. 9th edition. McGraw-Hill, New York.
- Gerrig, R.J. ve Zimbardo, P.G. (2015). *Psikolojiye giriş: Psikoloji ve yaşam*, (Çev. G. Sart ve A. A. Özdoğru). Nobel Yayınları, Ankara.
- Güney, S. (2018). *Davranış bilimler*. 11. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Güngör, E. (2000). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hall, C.S., Lindzey, G. ve Campbell, J.B. (1998). *Theories of personality*, John Wiley & Sons, Inc., 4th Edition, United State of America.
- Hellriegel, D., Slocum, J. W. JR., ve R.W. Woodman. (1992). *Organizational behavior*. 6. Basım. West Publication Company. N.Y. ABD.
- Horzum, M. B., Ayas, T. ve Padır, M. A. (2017). Beş faktör kişilik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2): 398-408.
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E. (2008). *Kişilik kuramları*. Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Karahan, T.F., Sardoğan, M.E., Özkamalı, E. ve Dicle, A.N. (2006). Öğretmen Adaylarında demokratik tutum, nevrotik eğilimler ve kendini gerçekleştirme, *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30:149-158.
- Katipoğlu, B. (2012). Din psikolojisi açısından kişilik ve karakter analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(23):341-348.
- Koç, F.P., ve Bayraktar, O. (2019). Üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerinde kişilik özelliklerinin etkisi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(35):19-39.
- Maslow, A.(2001). *İnsan olmanın psikolojisi*. (Çev. O. Gündüz),Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul.
- Maslow, A. (2015). *İnsan olmanın psikolojisi*. (Çev. O. Gündüz), 3. Baskı. Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul.
- McCrae, R. R., ve Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: A five factor theory perspective*. The Guilford Press, New York.
- McShane, S. L. ve Von Glinow, M. A. (2016). *Örgütsel davranış*. (Cev. A. Gunsel ve S. Bozkurt). Nobel Yayıncılık, Ankara.

- McWilliams, N. (2013). *Psikanalitik tanı: Klinik süreç içinde kişilik yapısını anlamak*. (Çev. E.Kalem). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Millon, T., Grossman, S., Millon, C., Meagher, S., Ramnath, R. (2019). *Modern yaşamda kişilik bozuklukları*. (Çev. E.O. Gezmiş). İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morgan, C. (2009). *Psikolojiye giriş*. (Çeviri Ed.: S. Karakaş ve R. Eski). 18. Baskı, Eğitim Yayınları, Konya.
- Myers, I. B. (1998). Introduction to type, Revised by: K.Kirby Linda, D. Myers Katharine 6th Editon, Mountain View, California.
- Nisan, F. ve Tuncel, I. (2020). Kadına yönelik şiddet olgusunun haberlerde sunumu: Emine Bulut örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6(1):104-123.
- Ordun, G. (2004). Beş temel kişilik özelliği ve alt faktörlerin analizine ilişkin bir çalışma, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi*, 33(2): 47-71.
- Özdemir, O., Özdemir, P.G., Kadak, M.T. ve Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik gelişimi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 4(4):566-589
- Özgiiven, İ.E. (1992). *Hacettepe kişilik envanteri el kitabı*. (2. Revizyon). Odak Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Öztürk, M. O. (2016). *Psikanaliz ve psikoterapi*. Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları, Ankara.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2012). *Örgütsel davranış*. 14. Basım, (Çeviri Ed. İ. Erdem), Nobel Yayıncılık, İstanbul.
- Saydam, B. (2009). *Kişilik bozuklukları*, İ.B. Kulaksızoğlu, R.Tükel, A.Üçok, İ. Yargıç ve O. Yazıcı (Ed.), *Psikiyatri içinde* (326-345). İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi, İstanbul.
- Sezer, Ö. (2010). Ergenlerin kendilik algılarının anne baba tutumları ve bazı faktörlerle ilişkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VII(1):1-19.
- Schiffman, L.G. ve Kanuk, L.L. (2004). *Consumer behaviour*, 8th Edition, Pearson Prentice Hall, USA.
- Schultz, D.P. ve Schultz, S.E. (2008). Theories of Personality. 9th edition, Wadsworth Cengage Learning.
- Solmuş, T. (2010). İşyeri Terapisi: İş yaşamında kişilik ve davranış sorunları. Papatya yayıncılık Eğitim, İstanbul.
- Şar, V. (2009). *Dissosiyatif bozukluklar*. İ.B. Kulaksızoğlu, R.Tükel, A.Üçok, İ. Yargıç ve O. Yazıcı (Ed.), *Psikiyatri içinde* (156-174). İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi, İstanbul.
- Tarhan, N. (2011). *Güzel insan modeli*. Timaş Yayınları, İstanbul.

- Taşdemir, G. Keskin, G. ve Aktekin, E. (2016). The importance of personality structure within an organization. *Global Business Research Congress (GBRC), PressAcademia Procedia* 2:420-426.
- TDK. (2022). *Kişilik* (Güncel Türkçe Sözlük). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Temizkan, P. ve Arı, Ö. (2019). Turist Rehberi Adaylarının Kişilik Özelliklerinin Mesleğin Gereklere Açısından Değerlendirilmesi, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 2(1): 65-79.
- Turan, Y.(2009). *Kişilik özellikleri ve dinsel yönelimler üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yanbastı, G.(1996). *Kişilik Kuramları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 53, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Widiger, T. A. (1998). Sex biases in the diagnosis of personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 12: 95–118.

